

элементов немецкого языка. – М. : Рус. яз., 1979. – 536 с.

6. Степанова М. Д. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. – М. : Рус. яз., 1999. – 536 с.

7. Ивлева Л. Г. Тенденции развития слова и словарного состава: на материале немецкого языка. – М. : Наука, 1986. – С. 93.

8. Никитин Р. С. Стилистические функции эмоционально-экспрессивных сложных прилагательных: на материале прозы Г. Гейне. – Л., 1972. – С. 9.

9. Макушева О. М. Сложные прилагательные типа *S+Adj* в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук. – Л., 1992. – С. 14–15.

10. Möller G. Deutsch von heute. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 2005. – S. 19.

11. Абрамова Г. А., Швед В. И. Активные словообразовательные процессы в публицистике немецкого языка: на материале прессы ФРГ / Деп. в ИНИОН АН СССР. 8.06.89 г. №38272. – 30 с.

12. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Современный немецкий язык. – М., 2007. – С. 225–226.

13. Paul H. Deutsche Grammatik. Bd. V. Teil 4: Wortbildungslehre. – Halle, 2005. – S. 38.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2010

The article deals with the role of semi-prefix and semi-suffixes in the word building of nouns and adjectives of modern German. Their nominative essece and basic features semi-suffix staturse of morpheme is discovering.

Key words: semi-affixation, word building, affix, semi-suffix, semi-prefix, morpheme semantics.

УДК 811.161.2(045)

Наталя МОЧАЛОВА

ПАСИВНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ З ДІЄСЛОВАМИ НА -СЯ В МОВІ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена питанням форми та вживання пасивних синтаксичних конструкцій на -ся в науковому стилі сучасної української мови. Розглянуто значення

пасивних конструкцій з дієсловами на *-ся* в наукових текстах, роль та значення іменника – орудного відмінка в тричленних конструкціях з дієсловами на *-ся*.

Ключові слова: пасивні синтаксичні конструкції, активні синтаксичні конструкції, додаток, орудний відмінок, науковий стиль

Із початком нового етапу в історії нашої держави в українському мовознавстві спостерігаємо появу багатьох досліджень, спрямованих на відновлення національних рис української мови на всіх її рівнях. Останнім часом з'явилося багато робіт, присвячених вивченню граматики української мови, в яких дослідники висвітлюють питання відбору тих одиниць мови, що найяскравіше відбивають національні особливості українського народу, його культуру та світогляд, і наголошують на необхідності відмовитись від тих, що з'явилися в українській мові під впливом інших мов, насамперед російської. Такий підхід до вивчення грамаітчних явищ – одне із актуальних завдань мовознавства на сьогодні. Обґрунтування й уніфікація синтаксичних норм в різних стилях мови необхідні для її повноцінного функціонування для забезпечення усіх потреб суспільства.

Дослідженню синтаксису української мови взагалі й наукової мови зокрема присвячені роботи І. Вихованця, К. Городенської, М. Жовтобрюха, Б. Кулика, О. Курило, О. Межова, Н. Непійводи, Г. Онуфрієнко, О. Синявського та ін. Практичне вироблення норм культури наукового мовлення не лише на рівні термінології, а й на рівні синтаксису потребує докладного вивчення всіх виражальних засобів мови з метою приведення їх у відповідність з іншими засобами цього стилю, у відповідність їх з природною основою української мови.

Зокрема, глибокого аналізу потребують активні й пасивні конструкції української наукової мови, оскільки під впливом російської, яка панувала в українській науці досить довгий час, спостерігаємо засилля нетипових для української мови синтаксичних одиниць і змін у структурі власне українських конструкцій. Серед цих конструкцій особливої уваги мовознавців потребують пасивні конструкції з дієсловами на *-ся*, які досить часто трапляються в текстах наукового стилю і про місце й статус яких в науковому стилі сучасної української мови все ще немає одностайної думки.

Останні дослідження показують кардинальні зміни в традиційній концепції категорії стану українського дієслова, зокрема вилучення із парадигми колись традиційних конструкцій пасивного стану із недоконаними дієсловами на *-ся* й трактування дієслівних форм з цим афіксом як зворотних (І. Вихованець, К. Городенська, М. Гінзбург, О. Сербенська та ін.).

Хоча таке категоричне ставлення до подібних синтаксичних конструкцій і характерне для українського мовознавства ХХІ ст., частина дослідників дотримуються традиційних поглядів на конструкції з присудками на *-ся* передусім через їхнє семантичне багатство [9, с. 207–210] та співвіднесеність їх із активними [4, с. 40]. До того ж, логіка наукового викладу в деяких випадках вимагає зазначення відношень об'єкта із суб'єктом, що є інструментом виконання дії, саме у такий спосіб: *Форма намагнічувального струму в котушці визначається в першу чергу розмірами і формою динамічної петлі.*

Оскільки предикат відіграє організаційну роль в семантиці речення, перш за все слід проаналізувати саме дієслово із постфіксом *-ся*. Постфікс *-ся* українські мовознавці трактують, як морфологічно-словотворчий засіб вираження окремих значень стану [9, с. 269], що виконує функцію вираження значень зворотної та пасивної дії. Первинне значення постфікса *-ся* передає не пасивність, а зворотність дії, вираженої дієсловом з цим афіксом, оскільки воно вказує на неможливість об'єкта при дії [10, с. 314]. Ще однією функцією показника *-ся* є перетворення дієслів на безособові (*він хоче – йому хочеться*), що є специфічним значенням, яке «не в'яжеться безпосередньо з первісним» [10, с. 315].

Ю. Шевельов визначає шість варіантів вживання дієслів на *-ся*: традиційне вживання (*старатися, боятися, намагатися*), як показник пасивності дії, як показник безособовості слова, як словотворчий елемент при творенні внутрішньовидових відтінків, довільне вживання *-ся* в словах, які могли б бути вжиті й без нього, позначене стилістичною відмінністю [10, с. 315]. Дещо відмінну розгалуженість значень дієслів із постфіксом *-ся* наводить М. Плющ, зараховуючи майже усі ці дієслова до зворотно-середнього стану [9, с. 271–272].

Центральною пасивною синтаксичною конструкцією з дієсловом на *-ся* М. Плющ вважає тричленну структуру, в якій

логічний виступає підметом у формі іменника в називному відмінку, дієслово на *-ся* – присудком, а логічний суб'єкт – додатком у формі іменника в орудному відмінку, причому за відсутності орудного суб'єкта дієслово втрачає значення пасивності й набуває значення зворотньо-середнього стану (*Реферат пишеться студентом*) [9, с. 270]. Однак, такі двочленні конструкції дещо суперечать логіці мови взагалі, оскільки носієм динамічної ознаки в них виступають іменники-неістоти, які не можуть бути одночасно і суб'єктом і об'єктом дії, а лише об'єктом, оскільки самого діяча джерела дії, логічного підмета в такій конструкції немає (*безпека гарантується; кома ставиться*).

Такі конструкції, де дія, виражена дієсловом на *-ся*, називає типові ознаки зосереджені в діях самого суб'єкта або підпадає впливові дії іншого предмета, не можна віднести до пасивних, оскільки практично неможливо підібрати співвідносні їм активні конструкції, а дієслова з постфіксом *-ся* в таких конструкціях відносять до пасивно-якісних дієслів зворотньо-середнього стану. Подібні конструкції – одна із найхарактерніших рис наукового стилю, оскільки опис властивостей об'єктів та явищ, способів їх взаємодії тощо – це і є основне завдання наукового стилю: *Індукційна дія магнітного поля полягає в тому, що в котушці, яка пронизується змінним магнітним потоком, та в провіднику, що рухається відносно магнітного поля, індукується ЕРС*.

Значна частина речень із дієслівними формами на *-ся* в навчально-науковій літературі має інструктивний характер, характер загальних тверджень аксіоматичного характеру, що не потребують доведення. Такі речення передають семантику необхідності виконання певних дій: *Для більш повного вивчення матеріалу дисципліни «Опалення» рекомендується звернутися до літератури, перелік якої наведено у списку літератури; У покриттях будинків з вологим і мокрим режимом для захисту теплоізоляційного шару від зволоження передбачається пароізоляція нижче теплоізоляційного шару (з боку приміщення), що враховується при визначенні опору паропроникності покриття*.

Однак, мовознавці (наприклад, О. Сербенська, С. Ярема) рекомендують не зловживати висловами, що складаються із об'єкта, на який спрямована дія, поданого у формі називного відмінка і дієслова-присудка на *-ся* без назви самого джерела дії (логічного

підмета): *дата береться в дужки*. Такі конструкції, що є кальками російських висловів, слід замінити співвідносними їм активними синтаксичними конструкціями: *дату беремо в дужки* – означено-особове речення. У разі, коли «виконувач дії мислиться неозначено, присудок можна виразити у формі третьої особи множини відповідного часу» – неозначено особове речення [11, с. 17]. Перед уживанням форм на *-ся* слід з'ясувати співвіднесеність дії з особою чи предметом, що виконує цю дію, та об'єктом, на який спрямована ця дія [7, с. 97].

Співвіднесення пасивних синтаксичних конструкцій на *-ся* із неозначено-особовими реченнями відповідає нормам і комунікативним особливостям наукового стилю, оскільки семантика подібних речень передає важливість дії в порівнянні з діячем, результату в порівнянні з виконавцем. Не можна сказати, що якась із цих конструкцій є стилістично або семантично вдалішою, точнішою, і як рівноправні одиниці, вони є синтаксичними варіантами. Хоча пасивна синтаксична конструкція з дієсловом на *-ся* передає більш загальне значення, ніж неозначено-особова, яка «натякає на присутність того, хто виконує дію» [8, с. 208]. Ще одним аргументом на користь обмеженого вживання пасивних синтаксичних конструкцій на *-ся* є те, що в пасивних конструкціях предикат має переважно значення результативного стану, а конструкції з дієсловами на *-ся* мають ознаку процесу, пор.: *Робота виконується студентами* – *Студенти виконали роботу*; *Роботу виконано*.

Розглянемо роль додатка у формі орудного відмінка у пасивних конструкціях на *-ся*. Орудний суб'єкта є периферійним відмінком і поширений у двоскладних пасивних зворотах, яким відповідають активні двоскладні речення, та однокладних безособових конструкціях [5, с. 93]. Допустимим варіантом тричленної пасивної синтаксичної конструкції з дієсловом на *-ся* можна вважати той, в якому форму орудного відмінка має назва предмета, з допомогою якого виконують дію (*двері відчиняються оцим ключем*) [7, с. 97–98].

Орудний – абстрактний іменник – називає причину певного процесу чи стану. Пасивні звороти, в яких опущено орудний суб'єкта, «перебувають у трансформаційному зв'язку з активною неозначено-особовою конструкцією або безособовою з

предикативами на **-но, -то**» [5, с. 95]. Їх рекомендують замінити неозначено-особовими конструкціями або реченнями з предикативами на **-но, -то**. [5, с. 95].

Вживання пасивних конструкцій з дієсловами на **-ся**, в яких об'єкт дії, додаток, виражений іменником-істотою в орудному відмінку, змінює співвідношення активних і пасивних конструкцій в українській мові на користь останніх, що суперечить загальній тенденції народної основи нашої мови. Також інструментальне значення орудного відмінка і суперечить вживанню іменників-істот в якості інструмента чи знаряддя дії, оскільки відповідно до світовідчужання українців, яке найповніше відбито саме у граматиці, людина не може бути знаряддям, але активним виконавцем дії, носієм динамічної ознаки.

Як показує спостереження за мовним матеріалом, пасивні синтаксичні конструкції на **-ся** є досить широко вживаними в сучасній науковій літературі. Але їхнє вживання не завжди виправдане і доречне. Так, в навчально-науковій літературі з права активне вживання пасивних синтаксичних конструкцій на **-ся** пов'язане із тим, що мова юридичної літератури взаємодіє із мовою законів та нормативних актів. Ці тексти офіційно-ділового стилю в українській мові несуть на собі сильний відбиток впливу офіційно-ділового стилю російської мови: *Якщо робота, на яку направляється громадянин, з тих чи інших причин його не влаштовує, він має право відмовитися від укладання трудового договору.*

У більшості випадків інструктивний характер пасивних синтаксичних конструкцій із пасивно-зворотними дієсловами на **-ся** автори підручників переносять на інші конструкції, в яких доцільніше було б використати співвідносні активні речення: *Для більш повного вивчення матеріалу дисципліни «Опалення» рекомендується звернутися до літератури, перелік якої наведено у списку літератури – Для більш повного вивчення матеріалу дисципліни «Опалення» рекомендуємо звернутися до літератури, перелік якої наведено у списку літератури.*

Найбільше відхилення від природності та норми зустрічаємо в пасивних синтаксичних конструкціях з дієсловами на **-ся**, де у функції додатка в орудному відмінку вжито іменник-істоту: *Робочі години працівників визначаються керівниками відділів.*

Незважаючи на викладене вище, не можна повністю відмовитись від пасивних конструкцій з дієсловами на *-ся*, оскільки вони відповідають таким ознакам пасивних конструкцій: «1) вони трансформаційно пов'язані з активними конструкціями, 2) у них наявний або можливий орудний відмінок дійової особи, 3) у цих конструкціях головну увагу приділено дії, стану» [4, с. 40]: *На військово-службовців трудове право теж не поширюється.*

Отже, одностайно визначаючи книжний характер наукового стилю, українські мовознавці (С. Єрмоленко, Г. Онуфрієнко, О. Сербенська, С. Ярема та ін.) наполегливо рекомендують уникати зайвої книжності, дбати про природність мови та замінити нехарактерні для неї вислови, до яких відносять і тричленні конструкції на *-ся*, автентичними конструкціями, що відбивають її природну, народно-розмовну основу. Такі конструкції слід уживати дуже обережно (в основному, на позначення властивостей матеріалів та характеристики явищ) або й зовсім уникати, замінюючи їх співвідносними активними (означено-особовими, неозначено-особовими) або пасивними з предикативами на *-но, -то*. Хоча вони й відносяться до маркованого члена опозиції активність/пасивність та співвідносяться із відповідними активними синтаксичними конструкціями, пасивні синтаксичні конструкції із дієсловами на *-ся* навіть за їх здатності вказувати на загальність дії дійсно є дуже периферійними одиницями в системі синтаксичних засобів наукового стилю.

Реальне практичне застосування пасивних синтаксичних конструкцій з дієсловами на *-ся* в наукових працях потребує ґрунтовної теоретичної бази, культура наукового мовлення потребує чіткого визначення норм вживання таких конструкцій. Тричленні пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* слід використовувати лише тоді, коли додатком у формі орудного відмінка в них виступає іменник-неістота, який передає значення знаряддя, інструмента дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. І. Вихованця] – К. : Унів. Вид-во «Пульсар», 2004. – 400 с.
2. Гінзбург М. Синтаксичні конструкції у фахових текстах : практичні висновки із рекомендацій мовознавців / М. Гінзбург //

Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 26–32.

3. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.

4. Лаврінець О. Я. Статус пасивних конструкцій у сучасній українській мові / О. Я. Лаврінець // Наукові записки НаУКМА. Т. 85. Філологічні науки. – К., 2008. – С. 40–44.

5. Межов О. Орудний відмінок як морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми / О. Межов // «Наукові записки» Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія / [відп. ред. Н. Л. Іваницька]. – Випуск 2. – Вінниця : ВДПУ, 2000. – С. 93-97.

6. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навч. посібн. – К.: «Центр навчальної літератури», 2006. – 312 с.

7. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. Сербенська, М. Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с.

8. Синявський О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 363 с.

9. Сучасна українська літературна мова : підруч. / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.

10. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен : Видавництво «Молоде життя», 1951. – 404 с.

11. Ярема С. На теми української наукової мови / Степан Ярема. – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 2002. – 44 с.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2010

N. MOCHALOVA

PASSIVE SYNTACTICAL CONSTRUCTION WITH THE AFFIX -СЯ IN THE LANGUAGE OF SCIENTIFIC LITERATURE

The article touches upon the problem of form and use of passive syntactical constructions with affix -ся in the scientific style of the modern Ukrainian language. The meaning of passive syntactical constructions with verbs ending in affix -ся is analyzed, the role and the meaning of noun object in three-member of passive syntactical constructions with affix -ся is investigated.

Key words: passive syntactical construction, active syntactical constructions, noun object, scientific style.

УДК 811.161.1'374.26:7

Людмила ХАЛІНОВСЬКА

ВІДОБРАЖЕННЯ АВІАЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ У СУЧАСНИХ СЛОВНИКАХ

У статті з'ясовано актуальні питання авіаційної термінології: функціонування розглядуваної лексики у сучасних словниках, проблема синонімії.

Ключові слова: термін, авіаційна лексика, словник, синонім.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що українська авіаційна термінологія (далі – УАТ), як одна з наукових галузей, на сьогодні досить швидко розвивається, а отже, виникає нагальна потреба найменування нових понять, тому необхідним є комплексне лінгвістичне дослідження та обґрунтування процесу унормування української авіаційної термінології. УАТ до сьогодні ще не була об'єктом комплексного лінгвістичного дослідження, тому мета даної статті – аналіз сучасного стану авіаційної термінології, функціонування лексики у лексикографічних працях, проблема синонімії та авіаційні неологізми.

Активне формування авіаційної термінології, як і багатьох інших технічних терміносистем, розпочинається лише наприкінці 90-х років XIX століття у зв'язку з потребою створення національної мови науки та необхідністю унормування, стандартизації та кодифікації вітчизняних терміносистем. Зародження основ повітроплавання і авіації припадає на кінець XVIII – поч. XIX ст. З виникненням нового напрямку у науці з'являються поняття, які потребують номінації і подальшої лексикографічної фіксації. Як наслідок у словниках з'являються нові термінокомпоненти – як основа для творення похідних термінів на позначення різних понять і предметів новоствореної галузі.

Особливістю української авіаційної термінології (УАТ) є виняткове значення ключових терміноелементів цієї галузі – *авіа-*